

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТИПІВ СВІДОМОСТІ У ПРОЦЕСІ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ

КУШНЄРОВА О. А.

Київський національний лінгвістичний університет

Ментальні основи розуміння та відтворення тексту в процесі перекладу – основна проблема сучасної лінгвістики. Важливим є той факт, що когнітивістика чи не єдина наука, яка визнає поєднання раціонального й ірраціонального, тобто логічного і творчого мислення у процесі перекладу. Останнім часом усе більше мовознавців схиляються до думки, що під час перекладу мова не може існувати окремо від форм свідомості (С. В. Засєкін [4], Т. А. Янссен-Фесенко [6]). Специфіка перекладацької діяльності полягає в тому, що перекладач стикається з проблемою сприйняття та перероблення чужого ментального змісту, оскільки в перекладеному тексті він викладає не власні ідеї, а лише вербалізує ідеї, сформульовані автором оригіналу [6]. Тому виникає питання про природу ментальних операцій та перекладацьких рішень.

Проф. Янссен-Фесенко Т. А. у своїй статті “Перевод как вербальная реальность сознания” описує такі складники поняття “свідомість”, як життєвий досвід, сукупність знань про світ, мову, її морфологічну, фонологічну, логічну, прагматичну та синтаксичну структури [6]. Мовна свідомість – основна частина нашої свідомості, що “охоплює” всі інші рівні та форми свідомості.

Свідомість – той когнітивний рівень, який акумулює знання носіїв мови і показує яким саме людина бачить навколишній світ. Існування і функціонування свідомості та мислення взаємозумовлені: свідомість (стан накопичених знань) забезпечує процес мислення, який, у свою чергу, є джерелом накопичення та систематизації знань (свідомості). Перекладацькі стратегії не бувають суто когнітивними чи інтуїтивними. Вони являють собою когнітивно-інтуїтивний зв'язок. Лінгво-ментальні операції в процесі перекладу зумовлені мовленнєво-мислення діяльністю індивіда і функціонуванням його ментальної сфери. Кожна людина по-різному керується “рекомендаціями” власної когнітивної бази в результаті чого і виникає переклад [6].

Текст перекладу – наслідок ментальної діяльності інтерпретатора, який за свою працю здобув лаври й увійшов чи не спромігся увійти до скарбниці світової літератури. Інтерпретація художнього твору – це завжди активний психолінгвістичний процес [4, с. 38]. На думку О. Р. Лурії, аналізуючи комунікації, необхідно подолати лінгвоцентризм, вийти за межі раціонального опису у сферу невербальної, немовної комунікації. При цьому необхідно розвести два рівні свідомості: мовну (вербальну, експліцитну, логічно усвідомлювану) і немовну (невербальну, смислову, імпліцитну, неусвідомлювану) [4, с. 40].

Думка, як підкреслює Л. С. Виготський, завжди – ціла, значно більша за своєю протяжністю й обсягом, ніж окреме слово. Те, що в думці міститься симультанно, в мовленні розгортається сукцесивно [2]. Людина “... своїм розумом перетворює континуум, суцільність і безперервність у дискретність, градації, каркаси і матриці” [2].

Тому думку слід розглядати цілісною і недискретною, вербалізуючи яку, автор змушений утілювати її в перервні і протяжні в часі мовні синтаксичні структури.

М. Л. Жинкін зазначає: “Фізіологічний механізм, що запам’ятовує мову, не може бути іншим, ніж асоціативна комутація нейронних ланцюгів” [3]. “Важко розмежувати, де закінчується сенсорика і починається інтелект. Сенсорика й інтелект – механізми для прийому й оброблення інформації. Розуміти треба не мовлення, а дійсність” [3]. Це досягається шляхом механізму мовленнєво-мислиннєвої діяльності – внутрішнього мовлення, яке є необхідним транслятором для взаєморозуміння. З позицій когнітивної науки в основі перекладацької діяльності лежить не порівняння, а розуміння, яке, по суті, визначає “стратегічний потенціал” перекладача. Розуміння становить суть перекладацького процесу, проблемою якого є інтерсуб’єктність (можливість проникнення у свідомість автора шляхом аналізу). З іншого боку, якщо автор вкладає в текст один зміст, а перекладач убачає в ньому інший, це означає, що повноцінного комунікативного акту не відбулося [3].

Найбільші труднощі в комунікації перекладача з автором полягають в ускладненості розуміння, тому що найчастіше в перекладачів-початківців відсутня навичка співвіднесення знань автора зі своїми знаннями. Ступінь творчості перекладача повинна мати обмеження і залежати від мети перекладу, жанру тексту, соціального замовлення, а також від уявлень перекладача про естетичні ідеали, але необхідним його складником, є креативність або змінені стани свідомості (далі – ЗСС).

Оксфордський словник психології Е. Колмана дає таке визначення креативності: “Це продукування ідей чи об’єктів, які є новими та оригінальними. Творчий процес триває евристично, а не алгоритмічно” [7]. Існує стійкий зв’язок креативності з двома стилями мислення: конвергентним та дивергентним. Конвергентне мислення ґрунтується на формальних правилах, є аналітичним, логічним, контрольованим свідомістю. Рівень такого мислення вимірюється відомими тестами IQ. Дивергентне мислення не виробляє однозначного й унікального розв’язання конкретної проблеми і характеризується довільним продукуванням твору оригінальних ідей. Звичайно, перекладаючи художній твір, перекладач не може діяти за алгоритмом, за правилами. Від такого перекладу буває мало користі. Перекладач створює ізоморфний текст. Текст цілісний, недискретний за своєю суттю, а поверхово – це задана послідовність вербальних знаків [4].

Відділяючи ознаки творчого акту, дослідники творчості і самі творці підкреслюють його несвідомість, спонтанність, неконтрольованість волею й розумом, а також змінність станів свідомості [4]. Цей особливий стан свідомості нерідко штучно стимулювався творцями. Так, Шиллер тримав ноги в холодній воді, Руссо стояв на сонці з голомозим, Пушкін любив писати, лежачи на кушетці, Бальзак, Бах були кавоманами, а Едгар По, Джон Леннон – наркоманами. Отже, спонтанність творчого акту, пасивність волі автора і ЗСС у момент натхнення, активність підсвідомого свідчать про особливі стосунки свідомості й підсвідомості.

Оксфордський словник психології дає таке визначення змінених станів свідомості (*altered states of consciousness*): “Це будь-яка відхилена від норми форма свідомості, яка включає дереалізацію, деперсоналізацію, гіпноз, океанічне відчуття, пікові переживання внаслідок прийому галюциногенів чи наркотичних речовин” [7]. Водночас ЗСС мають вияви не лише за умов прийому психотропних препаратів. Людина може увійти до ЗСС, перебуваючи високо в горах чи лісі, на заводі або ж після гіпервентиляції легень і т. ін.

Мовлення людини в ЗСС зазнає певних змін. У граматичному плані збільшується питома вага повнозначних слів, фіксуються повтори. В лексичному плані простежується зниження розмаїття лексики, стеріотипізація, спрощення синтаксису, збільшення кількості помилок, загалом – дестабілізація мовної свідомості. Таких характеристик мовлення індивіда набуває за тимчасового вимкнення лівої півкулі головного мозку. Тобто можна твердити, що за ЗСС у людини превалює симультанне, аналогове оброблення інформації. У семантичному плані в мовленні з’являються слова зі значенням семантичної безвинятковості (*allness terms*) – *вічно, завжди, ніколи, ніхто*. Ці та подібні їм слова називають “семантично дифузною лексикою” [4].

На сьогодні існують три моделі ЗСС: дискретна модель Ч. Тарта, континуальна К. Мартінейда і дискретно-континуальна А. Дитріха. Остання видається найвдалішою через наявність у назві двох елементів, що створює потенціал за своєю внутрішньою логікою єднання протилежностей. Модель А. Дитріха спирається на концепцію В. Вундта: психіка – це коло, в центрі пильнуюча свідомість, на периферії – несвідоме, всередині – перехідні структури свідомості, що якісно різняться (різні радіуси віддаленості від центру), але порівнюються одна з одною. У міру віддалення від центру до периферії окремі психічні стани поступово втрачають властивість усвідомленості. ЗСС виражаються у градаціях, ступені вираженості вихідного базового стану. Отже, ЗС перервні, але водночас суміжні.

У межах психосемантики і суб’єктивної семантики ЗСС розглядаються через зміни форм категоризації свідомості суб’єкта, трансформації його семантичних просторів. У ЗСС виникають такі зміни в суб’єкта:

- форми категоризації суб’єкта, супроводжувані переходом від соціально-нормованих культурою форм категоризації до інших (нестандартних способів упорядкування внутрішнього досвіду і переживань). Цей процес охоплює перехід від переважної опори на вербально-логічні, поняттєві структури, до відображення у формінаочно-чуттєвих (довербальних) образів;

- емоційна забарвленість відображуваного у свідомості внутрішнього досвіду (інтенсивні емоційні переживання новизни, незвичайності, ірреальності, що супроводжують перехід до нових форм категоризації);

- процеси самоусвідомлення, рефлексії: деякі елементи ЗСС переживаються суб’єктом не як продукти власної психічної активності, а як дещо об’єктивне й незалежне від нього, внутрішній досвід інтерпретується як “прозріння згори”;

- сприйняття часу, послідовності подій, зумовлена складністю або неможливістю перекладу внутрішнього досвіду (у ЗСС) соціально-нормованих форм категоризації, наприклад, складність відтворення послідовності подій сновидіння після того, як людина прокинулася [4].

Центральним положенням когнітивної концепції перекладу Ю. О. Сорокіна можна вважати твердження про те, що вдалий переклад – це передусім, такий переклад, що спирається на психотипову сумісність автора (вихідного тексту) і перекладача [4]. Очевидну розбіжність оригіналу й перекладу дослідники трактують несумісністю перекладача та автора у психотиповому стосунку, наслідком інтерференції образу автора й образу перекладача [5].

На основі розглянутих вище концепцій психотипову схожість автора тексту й перекладача трактуватимемо як наявність бажань у несвідомому перекладача, аналогічних авторським, а також фонових знань, що створює оптимальні умови для породження адекватного тексту перекладу. Підкреслимо, що йдеться саме про схожість, а не ідентичність, копію, якої не буває в реальності. Переклад завжди породжує нову інформацію. Отже, потенціал інформації – це креатив [4]. Перекладач розповідає про чужі світи, дає змогу читачам побути там. Але щоб це зробити, треба мати неабиякий запас креативності і психічної енергії для організації свого мислення та свідомості.

Процес перекладу потребує особливого виду мислення, що відрізняється від традиційного логічного мислення [4]. Але це можливо лише тоді, коли перекладач налаштується на “хвилю” автора вихідного тексту через властивий людині психологічний механізм – емпатію. Емпатія – здатність людини переходити в чужий емоційний стан; інтелектуальна ідентифікація власних відчуттів з думками, емоціями та відчуттями іншої людини [1]. Таке занурення перекладача у світ автора дає змогу адекватно відтворити текст оригіналу іншою мовою. На думку С. В. Засекіна, перекладачеві для цього необхідно пройти такі етапи декодування та породження мовлення (табл. 1).

Таблиця 1

Стадії	Процеси
Етапи декодування мовлення	
Розпізнання значущого сигналу	Оброблення графем шляхом ідентифікації
Визначення форми	Ідентифікація мовних одиниць на лексичному та синтаксичному рівнях
Ідентифікація значення	Інтерпретація значення мовних одиниць стосовно одна однієї та описаної реальності
Виведення смислу	Визначення мовного змісту висловлення на основі контексту
Етапи породження мовлення	
Ідентифікація значення	Перенесення значення, яке має бути відтворене. Пошук еквівалентів.
Когнітивна стадія	Побудова синтаксичної структури речення.
Семантична стадія	Смислова сегментація тексту. Ранжування теми – реми.
Комунікативна стадія	Виділення комунікативного ядра відповідно до інтенції автора.

Процес перекладу свідчить про те, що перекладач створює власну модель бачення ситуації, оперує образами, а не фактами. Перекладач пропускає ситуацію через свою свідомість. У зв'язку з цим у процесі перекладу перекладач:

- 1) сприймає повідомлення мовою оригіналу;
- 2) знаходить денотат чи концепт, які відповідають повідомленню;

3) формулює повідомлення мовою перекладу, яке відповідає цьому денотату чи концепту [4].

Отже, інтерпретація та переклад тексту – активний когнітивний процес. Перекладацькі уявлення в ідеалі мають бути аналогічні тим, які письменник заклад в основу твору. Однак у перекладача з'являється ціла низка труднощів у розумінні лексики, синтаксичної будови речення, змісту твору, образної системи. Тому текст необхідно розглядати як гармонійне поєднання конфлікту думки автора, яка є цілісною і недискретною, і мови, яка змушує автора втілювати свою думку в перервні і протяжні в часі мовні синтаксичні структури. Таким чином, перекладач повторює весь авторський шлях від думки до слова.

Когнітивний бік відіграє ключову роль у процесі перекладу, тому що саме і забезпечується співвідношенням когнітивних сфер автора тексту та перекладача. Оптимальна ситуація для перекладу виникає не тоді, коли зміст і форма збігаються, а тоді, коли є *психотипова сумісність автора і перекладача*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой современный толковый словарь русского языка / Под ред. Т. Ф. Ефремовой. – Режим доступа: <http://www.slovopedia.com/15/192-0.html>
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Лев Семенович Выготский. – М. : Лабиринт, 1999. – 350 с.
3. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи / Н. И. Жинкин // Язык – речь – творчество. – М. : Лабиринт, 1998. – С. 146–162.
4. Засекін С. В. Психолінгвістичні аспекти перекладу / Сергій Васильович Засекін. – Луцьк : Вид-во обласної друкарні, 2006. – С. 37–95.
5. Сорокин Ю. А. Девять статей о поэтическом тексте / Юрий Александрович Сорокин. – М. : Ин-т языкознания РАН, 2009. – 140 с.
6. Янссен-Фесенко Т. А. Перевод как вербальная реальность сознания / Т. А. Янссен-Фесенко. – Режим доступа: <http://study-english.info/article027.php>
7. Oxford Dictionary of Psychology / Ed. by Andrew M. Colman. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2006. – 1100 p.

ОСНОВНІ ЕТАПИ ДУБЛЮВАННЯ ФІЛЬМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

МЕЛЬНИК А. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У той час, коли кіноіндустрія переживає період свого розквіту, а переклад у сфері кіно є одним із найбільш популярних видів перекладу, у вітчизняному перекладознавстві не здійснено предметного дослідження кіноперекладу загалом та дублювання зокрема. Цей факт підтверджує наукову новизну та актуальність нашої розвідки. Вивчаючи питання основних видів аудіовізуального перекладу, зупинимось на висвітленні процесу дублювання фільмів українською мовою.